

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

- Olav Christensen: Sønderjyder i Bergen*
Anna Ehlers: Ole Rømer = Rømøskipper Christen Pedersens søn
Jens Lampe: Begivenheder i Åbenrå 1848-51
Olav Christensen: Fra Køller-politikkens dage

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

Historisk Samfund for Sønderjylland

---

afholder

Årsmøde

søndag den 26. maj kl. 13,30 på Slogsherredshus

Dagsorden:

Beretning.

Regnskab.

Beretning og regnskab for Sønderjydske Månedsskrift.

Valg. (Efter tur afgår Hans Lund, H. Neumann og Chr. Stenz).

Fastsættelse af kontingent.

Eventuelt.

Efter årsmødet foredrag:

Overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen:

Hvorledes det nordslesvigske spørgsmål blev rejst i 1918.

Derefter forevisning i Bylderup kirke.

Fælles kaffebord.

Styrelsen.

SØNDERJYDER I BERGEN

Af Olav Christensen

Rejser man i Norge, kan man ikke undgå gang på gang at støde på slægtsnavne, der leder tankerne hen på Sønderjylland. Det gælder navne som Alsing, Angell, Duborg, Gram, Tønder m. fl., undersøger man imidlertid forholdet nærmere, vil man hurtigt opdage, at også andre norske slægter har deres rod i Sønderjylland, idet der århundrederne igennem har fundet en betydelig udvandring sted fra vor landsdel til Norge.

Det er forøvrigt forbløffende at se, hvor forholdsvis stort et overskud af mennesker det lille landområde, Sønderjylland er, har kunnet afse. Ikke alene til Danmark og Norge er der foregået en meget betydelig udvandring fra Sønderjylland, men også til andre lande, som Sverige, Tyskland og i udlændighedsårene til Amerika.

Udvandringen til Norge var så omfattende, at den blev af virkelig betydning for norsk erhvervsliv. Det er — ikke helt med urette — blevet sagt, at norsk handel og industri ikke så hurtigt var blevet en magtfaktor i landet uden det sønderjyske islæt.

Bergen, Norges næststørste by og vestlandets handels- og kulturcentrum, har været målet for en betydelig udvandring fra Sønderjylland. Den driftige handelsby, hvor tyske købmænd allerede i 1343 havde oprettet deres eget kontor eller handelsfaktori, stod i lang tid i stærk afhængighedsforhold til hanseforbundet, men fra 1600-årene var tyskernes magt brudt, og den indfødte borgerstand styrkedes ved kraftige landsherrers hjælp. I løbet af 1600-årene blev Bergen den første handelsstad i det dansk-norske monarki og holdt sig som sådan i Norge, til den i 1800-årene blev overfløjet af Christiania, det nuværende Oslo. Det er naturligt, at denne driftige og virkelystne stad øvede tiltrækning på unge med udlængsel og initiativ, og den har da også århundrederne igennem optaget mangan dansker og deriblandt mangan sønderjyde blandt sine borgere.

Ifølge Bergens borgerbog har ialt 282 sønderjyder i tiden fra 1550 til 1865 erhvervet borgerskab i Bergen, men da borgerbogen ikke bringer oplysninger om hjemstedet for ca. 1/6 af de nye borgeres vedkommende, er

tallet i virkeligheden betydelig større og kan sikkert ansættes til over 350. Tallet fordeler sig over de forskellige århundreder med 4 før 1600, 133 fra 1601—1700, 95 fra 1701—1800 og 50 fra 1801—1865. Studerer man tallene lidt nærmere, vil man se, at ydre forhold i perioder har påvirket udvandringen fra Sønderjylland, således falder af de 133 sønderjyder, som i 1600-årene tog borgerskab i Bergen, over halvdelen, nemlig 69, alene på tiden fra 1618—48, det vil sige, da Trediveårskrigen rasede, og vor landsdel også fik dens rædsler at føle, f. eks. i 1627, da Christian 4.s flygtende tropper drog hærgende op gennem landsdelen og bl. a. brændte Haderslev af.

Sønderjyderne kom fra hele landsdelen, således fordeler de 69 tilvandrede fra Trediveårskrigens tid sig med 14 fra Haderslev by og 5 fra amtet, 3 fra Sønderborg by og 3 fra amtet, 5 fra Tønder by og 7 fra amtet, 12 fra Flensborg og 15 fra det øvrige Sydslesvig samt 5, der angiver at være fra Holsten; men da det er personer med udprægede danske navne som Jørgen Hansen, Peder Jensen o. s. v., og da Holsten i borgerbogen normalt også er brugt for hertugdømmet Slesvigs vedkommende, nærer jeg ikke betænkelighed ved at medtage dem blandt sønderjyderne. Mærkeligt nok er Åbenrå ikke repræsenteret i disse år, men optræder forøvrigt jævnlig i protokollen som hjemsted for den nye borger.

Blandt sønderjyderne i Bergen træffer vi håndværkere og købmænd, men navnlig skipperne var rigt repræsenterede, ikke mindst i slutningen af 1600-årene og i 1700-årene, da der var særlig mange tilvandrede fra Vestslesvig og vesterhavsøerne.

Studiet af borgerskabsprotokollen kan dog også give andre oplysninger end rent personalhistoriske. Når det således i bogen i 1614 står opført en kannegyter Hans Lauridtzen Thynner, fortæller det ikke alene, at kandestøberen var fra Tønder, men utvivlsomt også, at han har talt uforfalsket sønderjysk. Det samme gælder sikkert også Claus Hanssøn, Harslo, og Peder Pedersen, Harslef, der blev borgere i Bergen henholdsvis 1597 og 1611 og stammede fra Haderslev.

Vi vil nu fremdrage nogle enkelte navne af den gamle borgerskabsprotokol, først fra Trediveårskrigens dage, da vor landsdel gang på gang måtte prøve krigens rædsler, og mangen borger derfor trak teltpælene op i hjemstavnen for at drage til det fjerntliggende Norge, hvor forholdene på mange måder var så helt forskellige fra de vante, hvor naturen var mere barsk og hård, men som også på grund af sin beliggenhed fjernt fra begivenhedernes centrum vel næppe har været så udsat for krigens rædsler og måske netop derfor har virket dragende.

Den 13. februar 1644 blev Peter Negellsen, biltsnider, fra Echlumbfyer (d. v. s. Eckernførde) i Holsten, borger i Bergen. Han er identisk med den Peter Neelsen, som omtales som lærling hos den kendte sønderjyske billed-

skærer Hans Gudewerdt den Ældre, og som efter en 6-årig læretid af denne var blevet gjort til svend i 1627. Peter Negellsen har i sin læretid utvivlsomt haft lejlighed til at stifte bekendtskab med Hans Gudewerdt den Yngre, som i samme år var lærling hos faderen, og som var Sønderjyllands betydeligste barokbilledskærer. Man kan i Negellsens arbejder tydeligt spore påvirkning fra begge disse mestre.

Negellsen er kommet til Bergen adskillige år før 1644, han omtales således allerede i nogle lensregnskaber i 1642, og i 1645 står han opført i mandtallet med en svend og dreng, hvilket viser, at han allerede dengang har været en betydelig mester, idet det ikke var almindeligt, at håndværkeren havde et så stort værksted.

Negellsen var i lang tid den førende billedskærer i Bergen. Han var en dygtig kunstner og lå langt over gennemsnittet i sin tid. Fra hans hånd kendes med sikkerhed en rig udskåret altertavle i Kim kirke på Søndmør, men også et epitafium i samme kirke samt 15 figurer, 12 apostle, Paulus, Moses og Johannes, som Mariakirken i Bergen fik skænket af Bryggens 2 oldermænd, sekretær og 12 købmænd, må med al sandsynlighed være udført af Gudewerdt's elev, idet de ligesom flere andre store arbejder viser nær tilknytning til slesvigske arbejder fra Eckernførde. Der findes arbejder af Negellsen på museet i Bergen, på Norsk Folkemuseum i Oslo og flere andre steder.

Fire år senere finder vi i borgerbogen to andre sønderjyder, som kom til at indtage en fremtrædende plads i Bergens patriciat, nemlig den 9. april 1648 Hans Hanssen fra Tønder og den 17. december s. å. Hermann Garman fra Haderslev.

Hans Hanssen eller Hans Hanssøn Smit, som han også kaldes, og som var født 1610 i Tønder, hvor faderen Hans Smit var borger og handelsmand, var i 1641 slotsskriver og nævnes endnu som sådan den 29. april 1648, men han må kort tid derefter være blevet rådmand i Bergen, hvilket embede han i alt fald beklædte den 5. februar 1650. Smit var indehaver af en lang række tillidshverv, i 1665 blev han således kommissarius i Norge og assessor i Norges højesteret, et embede som nærmest var en ærespost, og i 1676 blev han adlet under navnet Lillienkjold. Smit, der var en meget rig mand og ejede betydeligt jordegods, døde i 1681 og blev begravet i domkirken.

Hans Hanssøn Smit havde tre brødre, som er kommet til Bergen omtrent samtidig med ham. Den 21. december 1654 bliver Peder Hansen fra Tønder borger, han var slotsskriver og blev senere rådmand ligesom broderen Henning, der fik borgerskab 13. januar 1657. En tredje broder Niels Hanssøn var stiftsskriver. Henning Hanssøn Smits søn Christen Henningsen Smit nævnes som borgmester i Bergen 1701.

Blandt Trediveårskrigen's tilvandrede finder vi en tredje sønderjyde,

som ligeledes fik en fremtrædende position i den bergenske forvaltning, nemlig nævnte Hermann Garmann, der var født i Haderslev i 1612 som søn af Johann Garmann, der træffes som rådmand i Haderslev i 1630 og 1631, men som kort tid efter må være rejst til Norge, hvor han blev ansat ved Kongsberg sølvværk, og som døde på Bragenæs 1651.

Hermann Garmann var i 1627, da Haderslev blev lagt i ruiner af en storbrand, påsat af Christian 4.s flygtende tropper, blevet sendt til Lybeck i tjeneste hos en købmand og kom senere over København til Norge i 1630. I 1647 blev han tolder i Bergen og i 1660 samtidig generaltoldforvalter nordenfjelds og endelig i 1665 samtidig bypræsident i Bergen og kommerce-direktør. I 1669 fik han afsked som generaltoldforvalter og døde i Bergen 3. april 1674.

Bergens billedgalleri ejer et oliemaleri af Hermann Garmann, der viser ham som en smuk og statelig mand. Billedet har tidligere hængt i Mjølde kirke. Hermann Garmann havde en broder, Johann Garmann den Yngre, der var født i Haderslev omkring 1610, og som før 1638 blev slotsskriver på Akerhus og fra 1640 tolder i Christiania. I 1661 udnævntes han til landkommissær, eet af de vigtigste embeder i Norge. Han døde i 1673 og blev begravet i Akers kirke.

Vi springer nu et par hundrede år frem i tiden til 1840'erne, da der herskede en økonomisk gennembrudstid i Norge. Dengang forberedtes den store udvikling, som i perioden fra 1850 til 80 foregik på alle områder, men særlig indenfor industrien. Vi træffer i disse år tre sønderjyder, som skulle få stor betydning for Bergen og opland, nemlig brødrene Peter, Johan og Jørgen Jebsen, der var født i Broager i 1824, 1827 og 1831.

Den ældste Peter Jebsen var uddannet i Sønderborg i en broders manufaktur- og kolonialforretning og afsluttede sin uddannelse i Hamborg, hvorfra han som så mangen anden sønderjyde blev sendt til Norge. Jebsen hørte til de få unge, som på den tid havde tro på industriens betydning for det fremtidige norske næringsliv, og blev snart opmærksom på de rige muligheder, som de mange norske vandfald bød på. Han købte i 1844 Blindheimselven i Arna, idet alle vandfald, som lå nærmere Bergen, allerede da var optaget. Efter derpå at have studeret bomuldsspindier og væverier i adskillige lande vendte han i 1846 tilbage til Norge og startede et lille bomuldsvæveri i Arna med 36 vævestole, en virksomhed, som i dag er groet op til at beskæftige 700 mand. Peter Jebsen, der var blevet borger i Bergen den 9. januar 1855, tog i 1864 fast ophold der, idet han da havde overladt brødrene Jørgen og Johan den daglige ledelse af fabrikken, og da Arna Fabrikkerne blev A/S i 1878, startede han til fordel for sine sønner en anden tekstilfabrik i Dale, som efterhånden overfløj Arna Fabrikkerne. Jebsen kom til at beklæde mange tillidsposter og var bl. a. medlem af di-

rektionen for Det Bergenske Dampskibsselskab. Da han blev selskabets formand i 1866 førte det en hensygnende tilværelse, men nu gik det rask fremad, således at Jebesen efterhånden blev Bergens, ja måske Norges største skibsreder indenfor fragtfarten. Jebesen var også virksom i det offentlige liv og var bl. a. stortingsmand fra 1873—82 samt medlem af Bergens kommunestyre fra 1865—1875.

OLE RØMER

RØMØSKIPPER CHRISTEN PEDERSENS SØN

Af Anna Ehlers

I dette forår for 250 år siden begyndte et afsnit i Ole Rømers liv, der skulle blive det sidste store livsafsnit, som dog kun kom til at strække sig over tre år. Han skriver selv herom „nu i februar 1707 har jeg været værre end exileret og har derfor skrevet mere end nogensinde.“ I samme år fik han sit første alvorlige sygdomstilfælde, en sygdom, der lagde ham i graven, idet han den 19. sept. 1710 afgik ved døden. Men da lå der også et stort livsvirke bag ham.

At Ole Rømer har sin slægtsrod på Rømø, og at han således er af sønderjysk afstamning, er vist ikke almindelig kendt. Århus Stifts Årbog 1944 bragte i 300 året for hans fødsel oplysninger vedrørende hans afstamning og herkomst, og det ses, at han på faderens side nedstammer fra Rømø.

Ole Rømers fader hed Christen Pedersen og var skipper på Rømø. Men på grund af elendighederne under 30 årskrigen, samt sørøvernes optræden omkring Rømø og endelig efter tre voldsomme stormfloder i 1630erne fulgt af sandflugt, forlod flere rømøboere i 1642 øen og bosatte sig i Århus. Blandt disse var Christen Pedersen, der fik tilnavnet Rømer. Han giftede sig med Anna Olufsdatter Storm, der den 25. sept. 1644 fødte ham en søn, som fik navnet Oluf Christensen Rømer.

Han blev student i Århus 1662, og samme år blev han immatrikuleret ved Københavns universitet, og her „antog sig ham salig Etats Raad C. Bartholir math. professor i sit hus, og for hans store Videnskaber som han da“ — altså Rømer — „allerede havde i Mathesi, Algebra og Astronomi ham højt elskede og ærede.“

Ole Rømers studietid i Paris fra 1671 og hans ophold i London er velkendt. Vi ved, at han på det nyoprettede observatorium i Paris gjorde sin store opdagelse om lysets hastighed, som offentliggjordes den 21. nov. 1676.

Denne berømte opdagelse var et led i en kæde af videnskabelige observationer, og i denne anledning konstruerede han mangfoldige instrumenter, som desværre gik tabt under Københavns brand 1728.

Der skal her blot nævnes nogle af Rømers videnskabelige arbejder. Sammen med Picard anlagde han springvandet i Versailles. Desuden kan nævnes bestemmelsen af sekundpendulets længde, bestemmelse af solhverv, udredning af spørgsmålet om kompassets misvisning, udgivelse af den danske almanak, indførelsen af den gregorianske tidsregning, måling af saltopløsningens vægtfylde, regulering af mål og vægtssystem, den egentlige og den første opfinder af termometret.

Ole Rømer var som videnskabsmand praktiker med udpræget præcision og grundighed i alt sit arbejde, et arbejde, hvis mål var indsigt i lysets og vægtens natur.

Ved sin særegne og sjældne begavelse nåede han — æret og agtet af alle — „på en ganske særlig måde som kun få at kaste glans over Danmark.“

Som rektor ved Københavns universitet i matematik, Københavns første borgmester, politimester, havne- og vandbygningsdirektør, cancelli-, justits- og etatsråd og endelig assessor i Højesteret, blev Ole Rømer kongens nærmeste rådgiver og medhjælper. Man har med rette kaldt ham „Kongens Stads Ingeniør og Landets Administrator“.

Også i det praktiske liv kom Ole Rømers dygtighed til udfoldelse. Således ordnede han landets møntvæsen, lod landevejene opmåle og forsyne med milepæle, indførte eksamen for kompsmagere, anlagde byplanen omkring Amalienborg efter branden 1689 m. m.

Som rektor ved universitetet ordnede han universitetes finansielle forhold, regulerede professorernes indtægter og bragte Regensen, som var i forfald, på fode, ligeledes sørgede han for at de økonomisk dårligt stillede studenter fik en håndsækning. Ole Rømer deltog også i oprettelsen af en navigationsskole såvel i København som på Møen.

Samme år som Møen fik sin navigationsskole fik Jesper Ørum privilegium på at oprette en navigationsskole på Rømø. Tilladelsens ordlyd er følgende: „Vi (o. s. fr.) gør alle vitterligt: At Vi efter allerunderdanigst ansøgning oc begiering allernaadigst haver bevilget oc tilladt saa oc hermed bevilger oc tillader, at Jesper Ørum maa alleene holde een navigation skole paa Rømøe, samt de andre Voris der omkring liggende øelande, oc udi navigationskonsten for billig betaling informere alle oc een hver, som det hannem begierendis vorder saa lenge hand sig i samme tieniste tilbørligen oc forsvarligen skicker oc forholder. Forbydendis alle oc een hver i særdelished Voris undersaatte udi Syden-Jylland eller syden Ribe hannem derudinden nogen hinder eller indpas at giøre; under Vor hyldist oc naade. Givet etc.

Hafniæ, den 18. Febr. 1687.“

Om denne undervisning har fundet sted i en skole eller et privathjem ved man ikke. Ifølge gamle overleveringer skal huset have ligget i Havneby og være nedbrændt efter et lynnedslag den 22. juli 1879.

Ole Rømer var gift to gange, men begge ægteskaber var barnløse. Han havde gennem disse ægteskaber nær tilknytning til den kendte Bartholinke professorslæggt. Hans første hustru var en datter af hans tidligere lærer og velgører, Rasmus Bartholin, som vi kender og husker „for sin kærlighed til det danske sprog og interesse for dets anvendelse.“ Det ligger i sagens natur, at disse omstændigheder har haft den største betydning for Ole Rømers udvikling.

Efter alle beretninger at dømme, var Ole Rømer en fædrelandskærlig, en gudfrygtig, en elskelig og i ægteskaberne en lykkelig mand.

På facaden til observatoriet i Paris findes en mindeplade for Ole Rømer. Da denne i 1944 afsløredes, hædredes han som en af den moderne videnskabs fædre. Ved Polyteknisk Lærestanstalt i København afslørede man 1918 en statue af ham, og på en værdig og smuk måde bidrager den til at hædre Ole Rømers minde.

BEGIVENHEDER I ÅBENRÅ 1848-51

Af Jens Lampe

De afgørende begivenheder i den sønderjydske treårskrig fandt som bekendt sted på Sundevad, i Fredericia og Sydslesvig, hvor kampen efter det blodige slag ved Isted afsluttedes med en sejr for de danske tropper; men som en af de vigtigste søfartsbyer i det danske monarki og som gennemfartsby for den nord-sydgående trafik blev Åbenrå dog ikke uberørt af de to hæres operationer. Gang på gang forstyrredes idyllen i den lille fjordkøbstad, som da havde ca. 4200 indbyggere, hvis velfærd i høj grad var afhængig af søfarten.

Den danske flåde, som i denne krig fuldkomment hævdede herredømmet i vore farvande og blokerede de tyske havne, kom ved flere lejligheder til at gribe afgørende ind i Åbenrås skæbne ud fra ledelsens klare blik for byens strategisk gunstige beliggenhed. Hovedforbindelsen gennem Sønderjylland dannedes af landevejen fra Kolding over Åbenrå, Flensborg og Slesvig og derfra til Rensborg eller over Egernførde til Kiel. Den løb flere

steder, f. eks. ved Åbenrå, i umiddelbar nærhed af kysten, og indgriben fra søen mod hærens tilførsler var derfor mulig. Slesvig-holstenerne og deres allierede havde endnu ingen flåde af betydning og måtte derfor gang på gang ændre deres taktik under hensyntagen til den danske flådes operationer. Den tyske militærforfatter, *Polmann*, skrev: „I felttoget 1848—50 sejrede det lille Danmark, fordi dets flåde og hermed søherredømmet hjalp det ud over alle svage punkter. Den derved opnåede bevægelsesfrihed, der yderligere begunstigedes ved krigsskuepladsens art, blev glimrende udnyttet. Alene støttet til flåden formåede hæren gentagne gange at komme til syne i flanken og ryggen på modstanderne“.

Krigens arnested var Kiel og Rensborg. Efter at prinsen af Nør d. 24. marts 1848 iført dansk generalsuniform sammen med oprørstrupper fra Kiel havde overrumplet fæstningen i Rensborg, sluttede en del af de i her-tugdømmerne garnisonerede officerer og menige sig til oprørerne, mens andre forsøgte at drage nordpå for at slutte sig til den lovlige danske hær. I Åbenrå havde flertallet af embedsmændene anerkendt den provisoriske slesvig-holstenske regering, og byens borgmester, den opportunistiske *Georg Schow*, som i begyndelsen havde stået som en bestemt modstander af slesvig-holstenismen, havde fulgt strømmen for at kunne bevare sin stilling. Han betegnedes iøvrigt som „en harefod, der kun havde sin egen fordel for øje“ af sin egen fætter, den loyale regeringspræsident *L. N. Scheele*, som i foråret 1847 havde besøgt Åbenrå for at lodde stemningen. Scheeles rapport var for resten temmelig mistrøstig. Åbenrå var stærkt præget af den slesvig-holstenske spidsborgerlighed og kun småfolkene var kongen tro. Det skulle dog senere vise sig, at Scheele havde været for pessimistisk, vel sagtens fordi han var blevet ensidigt orienteret. Men en kendsgerning var det, at de, der i Åbenrå indtog nøglestillingerne, var illoyale og separatistiske. Det var derfor ikke underligt, at man i København havde planlagt foranstaltninger til at genoprette ro og orden i byen.

Slesvig-holstenerne i Åbenrå havde oprettet et såkaldt „Wohlfahrts-ausschuss“, som bl. a. var beordret til at forhindre „desertører“ og de til danske batailloner indkaldte slesvigere fra at gå nord på og slutte sig til den danske hær. De, der blev grebet, sendtes under bevogtning til Rensborg. Åbenrås dansksindede ventede derfor med længsel efter støtte, og denne kom snart.

Kommandøren for den danske hærs ene flankekorps, generalmajor *Wedell-Wedellsborg* havde fået ordre til — så snart han fik forstærkning af et par batailloner — at rykke frem fra Kolding for at besætte Åbenrå. Natten til den 29. marts rykkede han frem til Haderslev med den styrke, det var lykkedes at samle, men han savnede hårdt de slesvigere, som var blevet holdt tilbage bl. a. i Åbenrå.

Den 26. marts afsejlede briggen „St. Thomas“ ført af kaptajnløjtnant

M. Suenson fra København sammen med dampskibene „Hekla“, „Gejser“ og „Skirner“, en division kanonbåde og korvetten „Najaden“ med kurs mod Sønderjylland. „Najaden“ lagde d. 27. til ved Sønderborg, hvis borgere hejsede Dannebrog og modtog den med synlig glæde, selv om der også var nogle, som knurrede. „St. Thomas“ fortsatte op igennem Alssund og ankrede op i Åbenrå fjord d. 30. marts. Briggen var bygget i 1827 og armeret med 16 glatløbende kanoner, men Suenson havde fået ordre til ikke at beskyde Åbenrå uden i yderste nød. Det så heller ikke ud til, at det skulle blive nødvendigt. Da briggen stod ind i havnen, blev der inde fra land viftet med Dannebrogflag, svinget med blanke sømandshatte og råbt hurra. Det var Åbenrås dansksindede skibstømmerlaug, søfolk og handlende, som var mødt op for at give den danske orlogsmand en festlig velkomst. Mange af dem havde jo gjort tjeneste i den danske marine og holdt det danske flag i ære. Embedsmændene, som tjente kongens brød, og byens apoteker glimrede derimod ved deres fraværelse. De blev nemlig af de forsamlede betegnet som „Wühler“, d. v. s. agitatorer, ophidsere, men det var netop dem, Suenson ville opsøge for at forhindre deres landskadelige og obstruktive virksomhed.

Kort efter at briggen havde kastet anker, varskoede topgasten i mærset, at der drog tropper frem mod byen sydfra ad Flensborgvejen langs stranden. Fra en vogn vajede den slesvig-holstenske tricolore. Straks gjorde en kanonér klar til skydning, og snart susede en 18 pundes kugle mod vognen med den virkning, at fanen omgående forsvandt, og de marcherende slesvig-holstenere gik i dækning for senere i galop at forsvinde i vestlig retning. De åbnede geværlid mod briggen, men afstanden var for stor, således at det kun blev en tom demonstration.

Det viste sig, at de retirerende var et slesvig-holstensk jægerkorps iført danske uniformer med hvidt armbind og et turner- og studenterkorps fra Kiel samt 40 dragoner, som under kaptajn *Søren Michelsens* ledelse havde fået ordre til at foretage en recognoscering mod Åbenrå. Samme Michelsen var iøvrigt svoger til den førnævnte regeringspræsident Scheele og broder til den senere danske marineminister *O. V. Michelsen*. Mens svogeren og broderen forblev kongetro, var kaptajnen en af foregangsmændene for „die glorreiche Erhebung“.

Skjult af skovene omkring Åbenrå rykkede de senere ind i byen og afdelingsvis i kvarter, men af hensyn til briggens nærværelse og på grund af indløbne efterretninger om det nørrejdske korps' fremrykning, holdtes slesvig-holstenerne i alarmberedskab.

Dagen efter, d. 31. marts, ankom kaptajn *Steen Bille* med dampskibet „Hekla“ til rheden. Han befalede kaptajn Suenson til med 3 orlogsfartøjer at bemærte sig den i havnen liggende hjuldamper „Christian der Achte“, dels fordi man havde hårdt brug for den som troppetransportskib og dels

fordi den ikke skulle falde i slesvig-holstenernes hænder. Da det forreste skib nærmede sig landingsstedet, bemærkede Suenson dér en officer i dansk jægeruniform. Suenson antog ham først for at være dansk, idet han havde tilråbt ham på dansk, men da han fik øje på det hvide armbind, blev han klar over sin fejltagelse. Efter et skarpt ordskifte gav Suenson en matros ordre til at gribe officeren. Ved denne trusel løb slesvig-holsteneren imidlertid om bag en træstabel og forsvandt i dækning af denne ind i byen. Hans jægere stod helt passive og reagerede heller ikke, da Suenson lod sine matroser gøre „Christian der Achte“ klar til afsejling. Efter at maskinmesteren, som boede i byen, var kaldt om bord, førtes Åbenrå-damperen til Sønderborg og derfra til Korsør, hvor det var chefen for transportvæsenet, kaptajn *P. V. Tegner*, en kærkommen hjælper.

Ombord i et af flotillens skibe befandt sig også den danske urmager, redaktør og amatørastonom *Frederik Fischer*, som i 1839 havde startet et dansk ugeblad i Åbenrå og som, til trods for at han var krøbling, var blevet forulempet og truet sådan af oprørerne, at han fandt det rådeligst at søge beskyttelse hos den danske marine. Han førtes til Als, siden til Barsø og vendte først tilbage til Åbenrå igen i august 1849, efter at neutrale norske og svenske tropper havde oprettet tålelige tilstande i hans hjemby. Men under hans fravær ødelagde tyskerne Fischers trykkeri og kostbare astronomiske instrumenter.

Forinden de danske skibe stod ud af havnen, havde man også sikret sig borgmester *Georg Schow*. Da denne modtog meddelelse om, at han var arresteret, fordi han havde brudt sin ed, protesterede han ivrigt, men Suenson svarede: „Ja, alt det kan De fortælle i København, hvortil vi straks skal sende Dem!“. Magistraten, hvis medlemmer var af samme sindelag som Schow, måtte derfor overtage borgmesterens forretninger, der bl. a. bestod i udskrivning af matroser til den danske flåde, og først det uheldige udfald af kampen ved Slesvig d. 23. april befriede dem fra den prekære opgave.

Tildragelsen ved havnen vakte naturligvis harme blandt slesvig-holstenerne, mens den for den dansksindede del af indbyggerne betød en moralsk støtte.

Generalmajor *Wedel-Wedellsborg* fik den næste dags morgen i Haderslev efterretning om oprørernes indrykning i Åbenrå og sendte straks ritmester *Amle* med to eskadroner af 6. dragonregiment mod byen. Da kommandoets forspids var blevet observeret af oprørerne, forlod de skyndsomst byen, idet de tvang en skovbetjent til at lede dem gennem Søst-, Hjælm- og Årslevskovene ud til Flensborgvejen, så at de ikke kunne ses og beskydes af de danske orlogsskibe, som var blevet liggende ude på fjorden. Ritmester Amle og hans folk trak vest om byen for om muligt at indhente de flygtende slesvig-holstenerne eller omgå dem, men de var ude af syne,

hvorpå hans eskadroner gik i kantonnement i Nybøl og omegn, sydvest for Åbenrå. Forinden fik nogle af de danske dragoner et måltid mad i Røde kro, hvor oprørerne havde efterladt et veldækket bord for ca. 100 personer.

Den 1. april besatte armékorpsets avantgarde Åbenrå med 1. liniebataillon, 3 kompagnier af 12. liniebataillon, 3. jægerkorps og et mindre ingeniørdetachment. De rødtrøjede Jenser fik en jublende modtagelse af byens danske borgere og blev trakteret med mad og drikke. Ved indgangen til byen stod hundreder opstillet med Dannebrogspaner for at byde dem velkommen. 3. jægerkorps' 3. kompagni indtog stillinger mellem Stubbæk og Hostrup, hvorfra en patrulje udsendtes til Søgård, som man fandt totalt udplyndret af slesvig-holstenerne. Om aftenen beordredes de igen til Åbenrå, for hvis sikkerhed der var sørget ved udstillingen af vagtposter i skovene syd og vest for byen. Enkelte illoyale personer forsøgte at lokke de danske tropper østpå ved at udsprede rygter om, at hertugen af Augustenborg opholdt sig på Skovbølgård, forklædt som ejerens søster, men man lod sig ikke lokke på den limpind. Iøvrigt var stemningen blandt slesvig-holstenerne blevet noget nedslået, og modløsheden forøgedes yderligere, da generalmajor Wedell befalede, at alle i byen værende våben uopholdeligt skulle afleveres; ca. 200 geværer, som af den såkaldte provisoriske regering var sendt til byen, faldt derved i danske hænder. Geværerne var iøvrigt dansk ejendom, idet de stammede fra de danske beholdninger fra magasinerne i Rensborg.

Den 4. april ankom general *H. Chr. Hedemann* (f. 1792 i Flensborg) og hans stab til byen, der i nogle dage fungerede som hovedkvarter. Den danske styrke var nu kommet op på seks batailloner, et jægerkorps, 15 eskadroner og 8 kanoner. I Åbenrå indrettedes endvidere sygestue,¹⁾ feltbageri og feltslagteri. Mange af soldaterne blev indkvarteret i omegnens landsbyer, hvor de fik en god modtagelse af bønderne. Den 5. april blev forposterne skudt så langt frem, at de fik forbindelse med de soldater, der var udstillet af det slesvigske venstre flankekorps, som nu var rykket frem. Den 6. april foretog slesvig-holstenske afdelinger en rekognoscering mod *Rinkenæs*, men forposterne fra 1. jægerkorps optog kampen, og fjenden måtte trække sig tilbage. Ved træfningen faldt den første danske soldat, *Sejr Steffensen Botterup*. Den 7. april indtraf de sidste troppeafdelinger af det nørrejyske armékorps, således at styrkerne på Sundeved og omkring Åbenrå nu talte 7200 mand. Den 8. april satte hele hæren sig i bevægelse syd- og vestpå og den 9. april vandtes sejren ved Bov. Oprørshæren sprængtes fuldstændig og måtte gå i kvarter syd for Ejderen. Blandt de

---

¹⁾ Lazarettet var i den Gynderothske stiftelses skole i Nygade. Her døde kapt. Hegermann-Lindencronc.

sårede, som blev bragt til sygestuen i Äbenrå, var kaptajn *J. F. Hegermann-Lindencrone*. „Jeg har fået forfald!“ sagde han til en kammerat, som deltagende henvendte sig til ham. Dagen derpå udåndede han¹⁾). Han var den første danske officer, der faldt. Også en af byens egne sønner, nemlig løjtnant *Frederik C. J. Regenburg*, født i Äbenrå d. 6. okt. 1820, blev dødeligt såret under indrykningen i Flensborg. Han døde på lazarettet dér d. 12. april, kort før kong *Frederik VII* ankom for at besøge de sårede. Regenburg var præstesøn, men der var adskillige søfarende blandt forfædrene. Han broder var den kendte jurist *Th. A. J. Regenburg*, som i september 1850 fik overdraget bestyrelsen af alle sønderjydske kulturelle anliggender under regeringskommissæren.

Efter det ulykkelige slag ved *Slesvig* den 23. april, da en preussisk hær var rykket oprørerne til undsætning, måtte de danske tropper atter rykke nordpå. Fra Äbenrå udskibedes d. 25. april ca. 300 ambulance-soldater, der havde været på march til hærafdelingen i Sønderborg, og d. 27. april nærmede en større fjendtlig styrke sig byen, hvor der endnu lå nogle få danske enheder. Men briggen „St. Thomas“ var atter stationeret på rheden, og de danske soldater nåede at blive indskibet i god tid. Den næste dag udveksledes skud mellem fjendtligt artilleri og en dansk kanonbåd, som var blevet tilbage på fjorden.

Den 30. april ankom den preussiske garde, og den 1. maj 5.000 hanoveranere. Med de nye besættelsestropper fulgte en af den såkaldte provisoriske regering udnævnt politimester, en dr. *Henrici*, som var søn af den augustenburgske hertugs livlæge og som derfor havde noget kendskab til dansk sprog. Han havde af „justitsminister“ *Beseler* fået den besked, at der var uroligheder i Äbenrå, at der ikke kunne gives nærmere instrukser, men at *Henrici* måtte handle efter konduite. Ved ankomsten til Äbenrå erfarede den nye politimester, at det såkaldte „Wohlfahrtsausschuss“ havde udarbejdet en sortliste over de dansksindede, der skulle arresteres eller deporteres til Rensborg og at det var udvalget, der havde bedt om beskyttelse mod hvad de kaldte „den danske pøbel“. En del af danskhedens ledere var allerede fængslet, men af mangel på bevismateriale blev de igen løsladt, hvorefter de fleste forlod byen. Men endnu var situationen spændt. Den tysksindede provst *Rehhof* var stadig så ængstelig, at han havde forsynet sig med to dobbeltløbede pistoler og en skarpslebent dolk. Han ville ikke udsætte sig for at slæbes om bord på et dansk orlogsskib, betroede han *Henrici*.

Bladet vendte sig hurtigt igen. Den 25. maj fik den kommanderende preussiske general grev *Wrangel* — efter russisk tryk — ordre til at rømme Jylland, og få dage efter opslog han sit hovedkvarter på Brundlund slot. Preussernes ophold i Äbenrå blev dog kun af kort varighed. Da dampskibet

¹⁾ Begravelsen foregik den påfølgende lørdag med alle militære æresbevisninger på Äbenrå kirkegård

„Gejser“ under kommandørkaptajn *Paludans* ledelse ankom den 30. maj, var Åbenrå forladt af fjenden, og Dannebrog vajede atter i havnen. „Gejser“ fik snart selskab af „Hekla“ og „Skirner“, hvorfra der landsattes et jægerkorps og nogle ingeniører, som hidtil havde ligget i kvarter på Als.

Slesvig-holstenerne i Åbenrå var atter kommet i en kritisk situation og indstillet på strenge repressalier. Fra flotillechefen var der blevet sendt en skrivelse til magistraten med befaling om at tilkendegive loyalitet ved at hejse Dannebrog på alle offentlige bygninger og besked om, at byens embedsmænd skulle møde om bord til en konference. Politimester *Henrici* rådede til, at man nægtede at adlyde ordren. Han regnede med, at ingen ansvarlig dansk søofficer ville begynde at beskyde en by, — som han udtrykte det — „deren Bewohner bekanntlich überwiegend dänisch gesinnt seien“. I stedet for rådede han til passivitet. Selv foretrak han at forlade byen under beskyttelse af hannoveranske tropper, som lå i dækning ude i skoven vest for byen.

Den 3. juni rykkede der igen preussiske tropper mod Åbenrå. Der udveksledes nogle skud med de danske marinetropper, hvorefter preusserne trak sig tilbage. Ved patruljeringer i omegnens skove toges nogle fanger, som bragtes ombord på „Hekla“.

Efter nederlagene ved Nybøl og Dybbøl trak større tyske styrker mod Åbenrå, hvor der da kun fandtes en mindre enhed ingeniører. For at undgå kampe i byens gader trak kaptajn *Ernst* sit kommando til Haderslev. Den 10. juni kom *von der Tann* og hans frikorps til byen, efter at de få dage forinden havde revet et dansk jægerkorps og ved *Hoptrup*. Nu turde dr. *Henrici* atter vise sig i byen. Hans forhold til den bayerske major v. d. *Tann* blev dog snart meget spændt. Efter *Henricis* eget udsagn optrådte majoren både udfordrende og uforskammet, og *Henrici* karakteriserede heltekorpsset som udisciplineret. Blandt byens borgere var det heller ikke særligt populært på grund af dets „Gewalthätigkeiten“. Mange blev behandlet ilde. En del fangedes og sigtedes for spionage, uden at der kunne skaffes beviser derfor. *Henrici* forsøgte at lægge sig imellem og havde i nogle tilfælde held med sine bestræbelser, hvorfor han aftvang sig en vis respekt. Bl. a. forhindrede han, at en dødsdom blev eksekveret. Frikorpsset blev efterhånden en sådan plage for byen, at det måtte afløses af den preussiske garde.

I mellemtiden havde stormagterne og Sverige mæglet, og den 26. august sluttedes der våbenhvile i *Malmø*. Ifølge aftalerne kunne de fangne løslades, så borgmester *Schow* vendte tilbage til Åbenrå, hvor han genoptog sit „Wühlerei“ med endnu større nidkærhed.

Der indsattes en såkaldt fællesregering, som hurtigt blev upopulær, fordi den handlede i den provisoriske regerings ånd og lod de slesvig-holstenske embedsmænd forblive i embederne.

Kort før våbenstilstanden henvendte en dansk deputation sig til den genindsatte dr. Henrici og krævede, at de danske arrestanter skulle løslades. Da Henrici nægtede dette, blev der om aftenen tumult foran rådhuset. Også på kong Frederik VII's fødselsdag d. 6. oktober blev der demonstreret fra dansk side og Schow foreslog politimesteren, at man chikanerede de ledende danske så kraftigt (bl. a. ved rudeknusninger), at de nødtes til at forlade byen. Henrici kunne dog ikke godkende Schows afressentimentsfølelser prægede planer, men man gætter vist ikke galt, når man udlægger Schow som inspirator til affæren i januar 1849, da Frederiksklubbens mødelokale blev stormet af tyske jægere. Der måtte sendes bud til bykommandanten, prins *Nicolai af Lyksborg*, men lige så snart han havde forladt lokalet, fortsatte hjemmetyskerne, hvor jægerne havde sluppet. Ruderne blev slået ud og Frederiksklubbens medlemmer forulempet på det groveste. Den danske Frederiksklub var blevet stiftet i december og voksede hurtigt. Med tiden kom den til at spille en vigtig rolle i byens nationale liv, hvorfor den da også var slesvig-holstenerne en torn i øjet.

Frederik Fischer, der sad ovre på Als, fik en adresse sat i gang på Åbenrå-egnen. Den fik et stort antal underskrifter overalt i landsdelen. „Vi protesterer paa det Høitideligste imod, at Slesvig forenes med Tyskland, og at det under hvilketsomhelst Paaskud løsriveres fra dets Forbindelse med Danmark“, stod der i henvendelsen til fællesregeringen. I Åbenrå by samledes der alene 459 underskrifter af de tilbageblevne myndige mænd, hvoraf de 219 var næringsdrivende og 180 arbejdere. Men modforanstaltningerne udeblev ikke. Da våbenstilstanden udløb i slutningen af marts 1849, blev Frederiksklubbens ledende mænd forsynet med tvangspas til Kolding af magistraten og udvist af Sønderjylland.

Den 3. april begyndte krigen påny. Allerede natten forinden var en division kanonbåde under kaptajnløjtnant *Gottliebs* kommando afsejlet til Åbenrå for at assistere korvetten „Najaden“, der havde fået ordre til at besætte byen. Man havde ved rekognoscering erfaret, at Åbenrå var besat med fjendtlige tropper af alle våben, men da eskadren tillige med dampskibet „Caroline Amalie“ den følgende dag nærmede sig havnen, trak tropperne sig i hast ud til et punkt syd for byen. Herfra blev de imidlertid fordrevet med en serie skarpe skud fra kanonbådene, hvorefter Åbenrå blev besat med en styrke på ca. 100 mand, som dog ved solnedgang atter toges ombord, da fjenden var blevet stående udenfor byen. Kaptajn *Dirkinck-Holmfelt* fik dagen efter dampskibet „Hekla“ til assistance og beordredes til foreløbig at holde Åbenrå besat, hvis han kunne gøre det uden større tab og uden at skade byen. Men da fjenden den næste dag trængte frem påny med større styrker og artilleri, blev byen opgivet og de 4 kanonchalupper trukket tilbage til Sønderborg, mens 2 kanonjoller og

skonnerten „Delphinen“ forblev i fjorden sammen med „Najaden“ for at være i beredskab.

Efter sejren ved *Fredericia* d. 6. juli sluttedes der en foreløbig fred i Berlin, og en dansk-preussisk styrelse blev indsat i hertugdømmerne. Det nordlige Slesvig, herunder Åbenrå, blev besat med norske og svenske tropper. En bataillon af Norra Skånska Infanteriregiment fra Kristiansstad og et norsk, søndenfeldsk batteri ankom til Åbenrå d. 27. august, hvor de fik en venlig modtagelse af den loyalt sindede befolkning. Skandinaverne havde en ualmindelig god disciplin.

Borgmester *Schow* fortsatte imidlertid med sine provokationer og kom snart i konflikt med den svenske general *Malmborg*, der blev heftigt angrebet i den tyske avis. *Malmborg* sørgede derfor for, at *Schow* blev afskediget af landsforvaltningen og en ny borgmester, *B. Knudsen*, blev indsat. Også magistraten fik nye medlemmer, deriblandt farvermester *M. Bahnsen*, tobaksfabrikant *J. H. Middelheus* og sukkerraffinadør *A. Andresen*. Efterhånden kom hele byadministrationen på loyale hænder. Dette vakte selvfølgelig harme blandt hjemmetyskerne, der i deres avis ikke veg tilbage for at bruge ærekrænkende udtryk. De sendte endvidere en protest mod det nye bystyre til landsforvaltningen i Flensborg og statholderskabet i Kiel, men danskheden i Åbenrå var nu så godt organiseret og forankret, at den ikke lod sig rokke ved „viel Geschrei“. De danske følelser vandt dag for dag større magt. Man havde ved de mange forskellige besættelser kunnet drage sammenligninger og drage slutninger deraf.

I juli 1850 opgav Preussen — især under tryk fra Rusland — endelig den slesvig-holstenske sag, sluttede separatfred med Danmark i Berlin og trak tropperne ud af Slesvig. Oprørerne stod nu alene, som da de begyndte, og forholdene var igen jævnbyrdige. Da slesvig-holstenerne igen gjorde sig rede til kamp, traf Danmark sine forholdsregler. Den 16. juli rykkede danske tropper ind i Sønderjylland for at samles i Flensborg. Samme morgen kl. 4 blev 5. brigade indskibet i Assens i 7 dampskibe, 10 transportskibe, 23 transportchalupper og et par småskibe for at sejle over Lillebælt til Åbenrå, hvortil flotillen ankom kl. 11 samme dag. Fra de fleste huse vajede Dannebrog og en stor mængde borgere kom tropperne venligt i møde. Kl. 2 var udskibningen tilendebragt, hvorpå de fleste enheder marcherede sydpå under sang og musik. Kun en enkelt deling forblev i Åbenrå.

Efter det afgørende slag ved *Isted* d. 24. og 25. juli 1850 og de afslåede angreb ved *Mysunde* d. 12. september og *Frederikstad* d. 4. oktober, måtte slesvig-holstenerne indrømme deres nederlag, og Danmark kunne overtage forvaltningen i Sønderjylland til Ejderen. Den 10. maj 1851 udstedtes amnestipatent, men blandt de 21 personer, dette *ikke* omfattede, var borgmester *Georg Schow* i Åbenrå.

Der blev nu fra regeringens side sat energisk ind på at gøre gammel uret

god igen. Først og fremmest skulle der bødes på misforholdet mellem talesprog og skole- og kirkesprog. I Åbenrå blev dansk ligestillet med tysk i kirken, hvis danske menighed fik en fremragende præst i den grundtvigske *Andreas Leth* fra Nyborg. I Åbenrås folkeskole blev dansk nu omsider undervisningssprog, ligesom rettsproget også blev dansk.

Treårskrigen havde kostet blod og mange tårer, men den havde været med til at vække danskheden i Åbenrå og givet den et stærkt sammenhold. Samhørighedsfølelsen med det danske folk på grundlag af fælles æt og fælles historie og bevidstheden om at tilhøre et frit nordisk folk var blevet styrket.

FRA KØLLER-POLITIKKENS DAGE

Af Olav Christensen

I en indberetning (Haderslev rådstuearkiv. Acta 42 II b.) af 3. november 1904 fra borgmesteren i Haderslev til landråden meddeles der en række oplysninger om danske undersåtter m. v. i Haderslev købstad.

Det oplyses, at af byens 8629 indbyggere har efter borgmesterens mening skønsmæssigt 6500 haft dansk som modersmål, men borgmesteren tilføjer dog forsigtigt, at nærmere oplysninger ikke kan gives, da det ville nødvendiggøre en fuldstændig folketælling.

En ret stor del af indbyggerne havde ikke prøjsisk statsborgerret. Det oplyses nemlig, at der i byen boede 900, der var danske statsborgere af fødsel, 90 var optanter incl. 40 optanters hustruer eller enker, samt 66, hvis far var optant, med andre ord var over 10 % af byens indbyggere ikke prøjsiske statsborgere, et tal, der sikkert vil virke overraskende på de fleste.

I tiden fra 1899 til 1904 havde en række danske statsborgere opnået prøjsisk statsborgerret, nemlig 10, der var født danske, 5, hvis far var født dansk, 3 optanter og 15 optantbørn.

Den mest interessante oplysning giver skrivelsen imidlertid om udvisninger, der samtidig lader ane det pres, den dansksindede befolkning har været ude for i disse år. I årene fra 1899 til 1904 var der nemlig udvist 69 fødte danske statsborgere, 1 optant og 1, hvis far var optant, eller ialt 71 personer, der fordelte sig over de seks år med 26 i 1899, 12 i 1900, 7 i 1901, 4 i 1902, 11 i 1903 og 11 i 1904. Det vil med andre ord sige, at omtrent 1 % af befolkningen blev udvist i løbet af seks år, et tal, der taler sit tydelige sprog om sorg og nød.

A-S FAXE KALKBRUD

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

JORDBRUGSKALK97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte**Lolland-Falsters
Folketidende**Stiftets største Blad
Nykøbing F.*Støt vore annoncører***Svend Kirchheiner**
aut. Installatør

Vesterg 7 . Tønder . Tlf. 2204

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**GRAM****KØLEANLÆG**Brødrene Gram A/S
Vojens**Bogtryk . Bogbind****Th. Laursens Bogtrykkeri**

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 21550

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

**Graasten
Andelsslagteri***A. Nielsen & Co. A/S.**Nykøbing Falster***Aksel Michelsen***Kul- og Trøelasthandel*
Tønder Telefon 21111**Vestkysten***Syd- og Vestjyllands største Dagblad**Læs***Dannevirke***Sønderjyllands ældste Blad*

Graasten Bank ^{A/S} Kontortid 9—12 & 2—4 Lørdag 9—1 GRAASTEN	Sønderjydske Tæppefabrik A. R. KJÆRBY A/S HØJER *	Hasselv Gymnasium Kostskole for Drengene Eksamenret til Møllemskole-, Real- og Studentereksamen. Alle Oplysninger ved He- vendelse til <i>Peter Kæs</i> Rektor, Has
Snoghøj ^{Gymnastik- højskole} Fredericia. 3 Maaneders Sommerskole. 5 - Vinterskole. Skoleplan sendes. Jørgine Abildgaard.	HEJMDAL Landsdelens Blad	Brede Sogns Spare- og Laanekass Bredebro tlf. 41341 * Stiftet den 1. maj 1875
VALLEKILDE Folkehøjskole Henv. til Jørgen Jessen, Vallekilde	Paul Thomsen Krusaa Kolonial, Spirituosa, Køkken- udstyr, Trikotage, Herreekvipering	Bredebro tlf. 41341 * Stiftet den 1. maj 1875
Restaurant Grænsen C. Heiselberg Krusaa	C. I. Christensens Papirhandel E S B J E R G	Aktieselskabet C. I. Christensens Papirhandel E S B J E R G
Sønderjyllands Kreditforening Haderslev	AKTIESELSKABET NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER KØBENHAVN F.	Aktieselskabet C. I. Christensens Papirhandel E S B J E R G

*Støt de sønderjydske
Indsamlinger*